

lidt mere om Heden
Introduktion v. Mathias Sæderup

ANDERS RIMER: *Qvant Mormor, Knasper!*

PEITER KRØLLES: *Qvant Mormor, Sibeknasper.*

ANDERS: *Minnoses tyrer, dinnoses er en Præveliquvant.*

PEITER: *Sibe, Knasper.*

ANDERS: *Blaar minnises dit Verbum.*

PEITER: *Peiter Krølles.*

ANDERS: *Hvor kimter Dinnoses frataris?*

PEITER: *Fra Bøffelsmatini.*

ANDERS: *Har Dinnoses fakket Funkes paa æ Rullerbings sin Kass isvas?*

PEITER: *Nobes; æ Bings har fakket det sjølist. Vornoses maa jo rot fakke Funkes; det fakker Tuller sjølist.*

ANDERS: *Sibe, men de blaarer dog, det er vornoses, som fakker det.*

PEITER: *Det er sjølist. Genter troertaris det rot. Vornoses behøvertaris rot at funke Kasper eller Domeser, for æ Tuller dogger vornoses Altingtaris uden Berimelse eller Mæengeri. Der er en qvant Tidtaris at skoie i.*

ANDERS: *Du blaarer side, det er sjoger Tidtaris for Skoierknaspere. Kræges og Hof er Tullers Butstrebiner fuldtaris af, og Blankes hægger man for en Krans æ forstandes. Kisti, Knasper! vi skal hægge Ringeltaris isvas.*

PEITER: *Qvant! qvant! hvortaris?*

ANDERS: *I vornoses Pennekass i Overlund. Der kimter multrum og grodrum Genter, multrumer end tredivtaris Skoierer med Maier og Diller: der kimter æ Klirobaskero og en Undersinker fra Stormbolis, en Fluskesknasper, som er rimset utes fra Snelkassen i Blaamatini, og hægger Duel som Grolier; en Rullerknævels, som har suppet Duftes til Foslinger; tras Purgessessere, og Elas Pullikprikker med den mimisk Puur, - qvant Knaspere tesades! Vil dinnoses være Skibeknasper i qvant Faktaris?*

PEITER: *Sibe, sibe! men a hægger rot Maie.*

ANDERS: *A skal dogge Dinnoses en af minnoses; hvor er dinnoses?*

PEITER: *Hun var grumslinglak, saa lod a hendesnoses hunke i Nørrevelling. Hvor multrumn Maier hægger Dinnoses?*

ANDERS: *Nu hægger a kun fiftaris. Den sjettaris kasted Stunnes med fens Latiner igøstes.*

PEITER: *Men minnoses tyred, Særores havde nøkket hansnoses.*

ANDERS: *Han var nøkket i tvis Farms, men saa vilde han rot hunke multrumer i Kitgen, saa nøkked han Safter af hannoses, hængtaris det paa æ Oversinker sin Dvalling, og skoied omhor.*

PEITER: *Hvad Butning hægger vi isvas?*

ANDERS: *Spannes og Galliner, funket Bækkentrækkere, Purgeskræges og Klingerpultes. Vi skulde hægget tvistaris af æ Skraaler sine Platfinker, men Rævtaris nøkked deresnoses igøstes Svas.*

PEITER: *A knuser rot den Knævels, som skoier med Dinnoses...*

Dette er en forestillet samtale. Den er skrevet af Niels Vinding Dorph og findes i bogen *De jydsk Zigeunere og en rotvælsk Ordbog* fra 1837. Hvad der tales om, er svært at forstå for en ikke-indviet: Sætningskonstruktionerne og visse ord er genkendelige, men betydningen forplumrer.

Dorph forestiller sig, hvordan en samtale på rotvælsk kunne have set ud. Han konstruerer dialogen på baggrund af interviews med indsatte i fængslerne i Viborg og Horsens. Han forsøger at tillære sig det sprog, som tales imellem de mennesker, som opholder sig i landdistrikternes periferi, i udkanten af samfundet; kæltringe, skøjere, professionister, glarmesterfolk, natmænd, tatere osv. – ubestemmelige grupperinger af ekskluderede eksistenser, som alle har det tilfælles, at de ikke hører nogetsteds til; at de er mere eller mindre omstrejfende.

Dorph modtager bl.a. undervisning fra en 40 årig mand, der har vandret det meste af sit liv frem og tilbage i Centraleuropa, og som nu, efter at være vendt tilbage til sit fødested i Sønderjylland, har fået en fængselsdom på 5 år for at stjæle en jernkeddel. Manden, hvis “Blik var skarpt og sikkert som en Rovfugls, og blinkende som Kniven i vild Mands Haand”¹, indvier Dorph i rotvælsk, eller præveliqvantsprog som det kaldes blandt dem, der taler det². Få dage efter sin løsladelse bliver manden dog overfaldet og myrdet af en gruppe omstrejfer for at have forbrudt sig på forbuddet om at afsløre det hemmelige sprog for en uvedkommende. Det skriver i hvert fald Dorph i forordet til sin bog.³

Vidnet er dødt, og med ham og de sidste rotvælskeres forsvinden i løbet af de næste 60 år, er også det hemmelige sprog dødt – eller fortsat hemmeligt.

Op til midten af det 19. århundrede var størstedelen af Jylland dækket af en udstrakt og uvelkommen hede, der blev regnet for stort set ubrugelig. Heden, som udgør overgangen imellem en egentlig udpint eller død jord på den ene side og løvskov eller opdyrkede marker på den anden, – bredte sig som resultatet af århundreders skovhugst, græsning og udgravning af tørv. Under hedens sandede overflade ligger et hårdt jordlag, kaldet allag, hvor mineralerne fortætter sig og danner en vandtæt skorpe. Derfor er det kun de mere hårdføre planter, som fx. lyng og enebær, som trives på heden.

På heden boede og vandrede rotvælskerne og deres ligemænd, i samfundets udkant, på grænsen imellem vild natur og organiseret kultur. Hjemløse i et terræn uden stednavne; i en zone som ikke regnedes for et sted at opholde sig; et transitområde, som de fleste kun besøgte som rejsende ad hullede veje fra udgangspunkt til bestemmelsessted. Et ingenmandsland.

Disse “ingenmænd” eller para-nationale grupper lader sig

vanskeligt definere som andet end en negation til det omgivende samfund... der findes ingen “direkte” vidnesbyrd; viden om dem er baseret på kirkebøgernes og ordensmagtens optegnelser eller på overleveringer af fordomme og eksotiske beretninger.

Forvirringen er et grundvilkår, når man taler om det folk, som boede – eller vandrede – på heden, og når sprogforskeren Niels Kristian Folmer Dyrhund i bogen *Tatere og natmandsfolk i Danmark – betragtede med hensyn til samfundsforholdene i det hele* fra 1872 forsøger at bestemme disse grupperinger fra hinanden, og når det er som om, at de også for ham smelter sammen igen, er det måske en (nok utilsigtet) pointe.

Bestående af mange forskelligartede grupperinger, som igen flyder sammen, er der netop tale om mennesker, som først og fremmest “betragtede sig selv som adskilt fra den øvrige nation og af denne igen betragtedes på samme måde.”⁴: Adskillelsen blev brugt på begge sider af skellet til at definere såvel udadtil som indadtil, men på trods af det var adskillelsen kun tilsyneladende; som perifere eksistenser var disse mennesker ikke udenfor samfundsordenen, men udgjorde snarere dens grænseområde imod et forestillet udenfor, en virtuel naturtilstand.

Kæltringe og rotvælskere er fællesbetegnelser for hedevandrerne. Dertil kommer en række forskellige undergrupperinger, som er mere eller mindre overlappende: Dels var der tatere, nogen gange kaldet zigeunere⁵ eller “de store vandrere”. Dels var der de omstrejfende røvere og tiggere, bl.a. kaldet skøjere eller “de små vandrere”. Dels var der glarmesterfolket, eller professionisterne som de kaldte sig selv, som primært ernærede sig af tiggeri og af at reparere vinduer eller andet underbetalt arbejde. Og endelig var der natmændene, en semi-officiel betegnelse for den samfundsklasse, der tog sig af det arbejde, som ansås for mest usselt – fx. flåning af døde dyr, tømning af skrald og toiletter og lignende – og derfor tit forgik om natten.

Natmændene, som traditionelt set indtog “en mellemstilling mellem borgersamfundet og 'glarmesterfolket”⁶, blev op igennem det 18. og starten af det 19. århundrede langsomt udskildt af samfundet og henvist til stadig mere elendigt arbejde eller decideret tiggeri: Selvom natmændene havde huse at bo i og adgang til skolerne, blev de og deres familier anset for usle og uærlige, hvorfor mange oprindelige natmænd blev udstødt i takt med, at deres stillinger – for bl.a. lettere at kunne inddrive skatter – blev regnet som officielt erhverv og hermed overgik til andre (“ikke-uærlige”) mennesker.

Hvor andre fredsløse oprindeligt ansås for mere eller mindre acceptable tilfælde eller “et nødvendigt samfundsonde”⁷, opfattedes taterne fra starten som en direkte modsætning til den etablerede

samfundsorden. Skiftende konger forsøgte at ekskludere taterne og tvinge dem ud af landet, ligesom det blev gjort strafbart for en landejer at lade dem opholde sig på sin jord, men i 1572 udstedte Frederik 2. en befaling hvor der stod, at taterne skulle hentes til København for at arbejde. "En foranstaltning," skriver Dyrland, "der gør så meget åbenbarere brud på den fra fortiden nedarvede og til eftertiden forplantede opfattelse af Taterne som uden for samfundet stående og til opnåelse af statens øjemed ubrugelige væsener"⁸. Selvom befalingen ikke bar frugt, og selvom forfølgelsen og udstødelsen af disse omstrejfende fortsatte, lagdes måske her grunden til den næsten-assimilation af alle de fredsløse folk af forskellig oprindelse, som fandt sted op igennem århundrederne.

Uønskede – men indskrevet af særlove og undtagelsesregler – gled natmænd og tatere hhv. "ud" og "ind" i samfundets periferi, hvor de mødtes med glarmesterfolk, skøjere og andre fredsløse, og i løbet af generationerne smeltede disse grupperinger mere og mere sammen til en slags indfødte deltids-omstrejfer med natmændenes huse som periodevise tilholdssteder.

Med den semi-ekskluderedes status som fællesnævner, med et fælles sprog og med sognets periferi, i egentlig og overført betydning, som opholdssted, var der tale om en slags barbarere med en fod indenfor samfundets rammer, og på samme måde som det hedelandskab de var henvist til, blev de en slags hybrider imellem det inkluderede og det udelukkede, beskrivende et skæringspunkt imellem det kendte og det ukendte.

Et maleri af Christen Dalsgaard fra 1866: *St. St. Blicher besøger Taterne paa den jydsk Hede*. Taterne som vilde indfødte med drømmende blikke, med sort krøllet hår og mørk hud, klædt i fint søndagstøj. St. St. Blicher i midten af motivet med syntetisk hvidt hår, vendt imod billedets betragter, gestikulerer som en forkynder eller underviser. Det grænseløse hedelandskab folder sig ud som et grid. Hver detalje stikker ud med ultratydelig eksakthed. Lyngplanterne står krystalagtige. Blicher og Taterne er flade figurer i et opløst sceneri.

Blicher tager os ud i vildniset, hvor vi møder barbarerne, de fredsløse, som han interesserer sig for, og med hvem han sympatiserer. Blicher er oversætteren, den nødvendige mellemmand, som faciliterer et møde med det ukendte og forjættede; med fiktionen om en andethed og et vidstrakt terræn, som ikke lader sig indskrive i de formålsbestemte kategorier. Jagthunden er på vej derud, bøssen hviler i Blichers hånd, den nedgående sol gennemlyser forgrunden som en spotlampe.

Billedet er malet 18 år efter Blichers død: Dalsgaard tager os ud i en forestilling om Blicher i vildniset, en forestilling om den opdagelsesrejsende og det ukendte land. Om det pludselige møde. Om

forfatterpræsten som gennemskuer og anskueliggør landskabet, som før lå ukendt hen. Dalsgaard anskueliggør landskabet som sceneri, som udkrystalliseret realisme i klare farver: Den nedgående sol gennemlyser forgrunden som en spotlampe.

På maleriet har hverken Taterne eller Blicher åbnet munden: På trods af Blichers forklarende gestik med den ene hånd er motivet stumt, og figurene er ikke standset i en bevægelse men placeret i en fast position. Maleriet er fiktionen om en forestillet hændelse; om det sprogløse møde imellem det hvorom der berettes og vidnet. Imellem noget, som ikke forklarer sig selv (Taterne), og dets sprogliggørelse (Blicher – og igen, Dalsgaard). Dalsgaard er mellemmanden, som bevidner om vidnet, den opdagelsesrejsende. Dalsgaard producerer en overlevering af forestillingen om en forstående overlevering. Sært fortegnede, som generiske fremmede, fremstår "hedens folk" i Dalsgaards maleri uden oprindelse eller tilholdssted (endda heller på heden). De er stumme: Ud fra ønsket om at møde de fremmede, naturrepræsentanterne, har sproget skabt dem i sit eget modbillede, som sprogløse.

"Else Marie vilde imidlertid ikke rykke ud med sin Viden, inden hun havde faaet Pengene i Hænde, men da jeg forestillede hende, hvor urimeligt det var at betale for en Vare, før man havde modtaget den, enedes vi om at vælge Teglværksarbejderen til Opmand. En kostelig Morskab var det at se denne anløbne Fyr staa med Tikronesedlen i Haanden, mens jeg udspurgte Else Marie, og senere, da "Forhøret" var endt, overleverede hende Sedlen. Man maa nu ikke tro, at Konen uden videre ramsede op, hvad hun vidste. Nej – jeg maatte værsgo' stadig spørge hende: Hvad hedder nu det og det! Saa fik jeg først den ønskede Besked."⁹

I bogen *Den jydsk Hede før og nu: Studier og Skildringer* fra 1903, beskriver forfatter og opdagelsesrejsende Ludvig Mylius-Erichsen sit møde med kvinden Else Marie, som efter sigende skulle være efterkommer af tatere. Mylius-Erichsen betaler altså, med teglværksarbejderen som mellemmand, Else Marie for at oversætte danske ord til præveliqvantsproget el. rotvælsk, for derpå at kunne sammenligne sin nyerhvervede viden med de registreringer Niels Vinding Dorph gjorde 70 år tidligere. På Mylius-Erichsens tid er Dorphs bog – og viden om hedefolkene generelt – gledet ud af den kollektive bevidsthed, og den unge forfatter og opdagelsesrejsende sympatiserer med de udstødte grupper og ønsker at skabe opmærksomhed om deres fattige kår.

Mylius-Erichsen udspørger Else Marie om det hemmelige sprog, men får kun oversat ca. 80 danske ord til rotvælsk, for Else Marie kender ikke til flere.¹⁰ Sproget er nu, ligesom det "fremmedtalende" hedefolk i det hele taget, nærmest forsvundet som afgrænset fænomen, og med mindet om Dorphs meddelelse, den

fængsede og senere myrdede mand hvis “Blik var skarpt og sikkert som en Rovfugl”, tilføjer Mylius-Erichsen: “Maatte Else Marie lykkeligt undgaa en lignende Skæbne! ... Naa, i vore Dage har det vist ingen Fare. Tateren er – jeg fristes til at sige: desværre! – blevet forsvarligt tæmmet!”¹¹

Forskudt oprindelse: Fortiden bevæger sig ned ad uafgørelighedens akse: De enkelte agenter er fortolkere, og virkeligheden er betinget af disse mellemmand.

Dorph, Dyrhund, Blicher, Dalsgaard, Mylius-Erichsen og mange andre: Opdagelsesrejsende ud i det sprogløse, gør de sig til talsmænd for det, som ikke har – eller ikke ønsker at have – noget sprog, og Mylius-Erichsen må gå fra Else Maries hus med kun et genskær af det fremmede, han opsøgte.

Den vilde er ikke længere synlig. Forfatteren og hans medrejsende åbner køkkendøren på klem for at tage afsked med datteren af huset, men møder her så “bistre miner”, at de hurtigt trækker sig: “Den unge Kvinde troede vel, at vi vilde udlevere hende og hendes Familie til endnu mere af den Bespottelse og Lidelse, de tidligere havde følt til Overmaal; hun kunde jo ikke vide, at det netop var et Forsvar for hendes Slægt, jeg vilde føre nu...”¹²

Hvor moderen – måske af pengenød, måske for at undgå at det gik tabt – gav køb på sit hemmelige sprog, ser datteren i mødet med Mylius-Erichsen misforholdet, imellem den som har retten til el. muligheden for at tale, og den der tales om. Som om hun med en afvisende mine netop ønsker at undgå at træde ind på sprogets domæne; som om hun på den måde vil undgå den beskrivelse og assimilation, som følger... På paradoksal vis ender hun i Mylius-Erichsens øjne som inkarnationen af den vildskab (“hvis Afstamning var tydelig, og som ikke med sin gode Vilje lod sig knægte”¹³), han ikke kan få i tale uden samtidig at “tæmme”.

Hvis der i den opdagelsesrejsendes optegnelse og kortlægning af verden foregår en uundgåelig og definerende beskrivelse af virkeligheden, hvori ligger så den sprogløse – eller den objektiviserede – modsvar? Og tilsvarende: I hvilken beskrivelse kommer det erfarede til sin ret – hvordan overskrider beskrivelsen sin egen uformåen, sit eget sprog?

I Dorphs forestillede samtale imellem de to fiktive rotvælskere, Anders Rimer og Peiter Krølles, kan man få indtryk af, at der – med Niels Kristian Folmer Dyrhunds ord – er tale om “en art formummet dansk eller rettere: et fordækt jysk”¹⁴, og ordbøjningerne synes da også danske (eller jyske), men tit har ordene særlige endelser, og mange ord er deciderede fremmede for det danske sprog: Nogle virker komplet uigennemskuelige hvad angår betydning og oprindelse, mens andre igen synes genkendelige som fx. latinske. Dorph finder, foruden de implicite danske og tyske, ord

af både hebraisk, græsk, latinsk, italiensk, spansk, engelsk, svensk, indisk, arabisk og persisk oprindelse.

I 1837, da Dorph foretager sine interviews og skriver den rotvælske ordbog, er præveliqvantsproget nemlig en sammen-smeltning af diverse kæltringe- eller “røversprog” og oprindelige tatersprog (romani), som hver især igen er sammensmeltninger af vidt forskellige regioners sprog. En hybrid i anden potens, som gjorde kommunikation og bevægelse på tværs af landegrænser muligt... Dyrhund skriver, at taterne kunne tilegne sig de lokale sprog og samtidig bibeholde deres modersmål, men sagen er vel nok mere den, at de omvandrede grupperes modersmål altid var en sammensmeltning af de forskellige regioner og miljøer, som de bevægede sig igennem; altså et ikke-statisk men fortsat muterende sprog, et vandrer- eller transit-sprog.

Sprog bliver ofte knyttet sammen med national identitet, og Dyrhund skriver: “Sigenernes (Taternes) egentlig nationale liv i Danmark vilde jeg i øvrigt betragte som udsøgt fra det øjeblik af, de havde opgivet deres eget sprog, d.v.s. havde tabt deres selvstændige grammatik”¹⁵. Det afgrænsede sprog er altså afgørende for et afgrænset “nationalt liv”; den ensartede struktur afgøres af et homogent sprog. Sprog & Nationalitet: Modersmål & Identitet.

Men hvis tatersproget – og sidenhen præveliqvantsproget – allerede var en transnational sammenblanding af alle mulige lokalsprog, er det svært at tale om et egentligt nationalt liv eller en afgrænset identitet (eller en opløsning af samme), med mindre den netop defineres negativt ift. et statisk nationalsprog knyttet til en statisk nationalstat, altså defineres som dynamisk eller i vedvarende bevægelse (og uden egentlig afgrænsning).

Det hemmelige sprog som ikke måtte røbes: Den detalje som udgjorde præveliqvanternes løsrivelse udadtil og forbund indadtil. Røbedes sproget, ville de indviede ikke længere være i stand til at sætte den grænse udadtil, som definerede deres tve-tydige særegenhed, og de ville være underlagt det omkringliggende samfunds bestemmelse som udskud og fredsløse.

Men måske havde det hemmelige sprog også en anden funktion. Måske sikrede det, i kraft af sin karakter som et konstant mutationsapparat, der syntetiserede vidt forskellige sprog og “formummede” de oprindelige ord til ukendelighed, at identiteten aldrig var entydig eller statisk; at den definerende orden aldrig ville kunne være 100% nøjagtig i sin bestemmelse; at den tillagte identitet altid ville være en næsten-identitet, en identitet i transit – fortsat oscillerende imellem eksakthed og ugenkendelighed.

Fra midten af 1800-tallet og knap 100 år frem forsvandt langt størstedelen af hedeområderne i Jylland og med dem også de “fremmedtalende” hedefolk: Omfattet af sociale reformer og

målrettet assimilation opløstes rotvælskerne, taterne, natmændene osv. som befolkningsgrupper, og enorme plantageprojekter, landbrugstilskud, udretning af åer og etablering af vandings-systemer forandrede de golde heder til landbrugsjord.

En væsentlig aktør i koloniseringen af de før så perifere egne var Hedeselskabet, som blev stiftet i 1866 med det formål at frugtbar gøre heden, men da der knap hundrede år senere kun var 2% tilbage af de oprindelige områder skiftede den officielle politik, og heden blev nu regnet for en særegen biotop, som det var nødvendigt at frede: De tilbageværende hedeområder blev til naturreservater, og i 1950'erne bestilte Hedeselskabet den anerkendte landskabsarkitekt C.Th.Sørensen til at tegne Kongenshus Mindepark, en park som skulle hylde de virksomhedsledere, politikere, entreprenører, forfattere og bønder, som talte "hedens sag". Udformet som et oprindeligt hedeområde, udstrakt og beplantet med lyng og enebær, er mindeparken i dag et fredet areal som ligger højt på det statslige indeks over områder med høj naturværdi (HNV)¹⁶.

Periferien er overskredet, og heden er genskabt som reservat og som billede. Heden, som før blev regnet for stort set ubrugelig, er genopstået som særegent naturområde og unik kulturarv. Natura 2000 og EU Life+, naturbeskyttelsesprogrammer som har til formål at "genskabe og bevare naturværdierne"¹⁷ på heden: Via afbrænding, træfældning og græsning forsøger man at genskabe og opretholde heden i sit limbo imellem et udpint eller dødt terræn på den ene side og frugtbar skov eller mark på den anden. De politiske institutioner har rekonstrueret sit virtuelle modbillede, Naturen, inden i sig selv. Som syntetisk natur er Naturen genopstået som kulturprodukt, frigjort for sin nytteværdi. Natur som værdi i sig selv ratificerer Kultur som naturligt modstykke, og heden i dag indeholder dem begge. Dialektikken bevares i kraft af sit sammenfald.

Skæringspunktet imellem det kendte og det ukendte eksisterer ikke længere: I en verden af stednavne og koordinaters uendelige detaljerigdom er det ukendte organiseret i det inderste af det kendte selv. Simuleret andethed: Virkeligheden bekræfter sig selv som virkelig ved at genskabe og bevare naturen som en virtuel mer-virkelighed.

Sprogets nødvendighed for stadig at virke, for i sit inderste at opretholde et sprogløst vakuum, hvorigennem det kan effektueres: I det organiserede samfund genopstår det sprogløse som udgangspunktet for enhver sproglig handling, for fortsat bestemmelse og identifikation.

Latent klassifikation og identifikation udgør betingelserne for bevægelsen i det udbredte ingenmandsland, som udgør den egentlige

samfundsmodel. Heden som omstændighed. Bevægelserne er diffuse. Opdagelsesrejsende møder hedeandrere møder opdagelsesrejsende. Opdagelsesrejsende og hedeandrere smelter sammen i en fortsat oscillerende næsten-identitet, som bekræfter den dialektiske betydningsproduktion, sprogets fortsatte fremmaning af eksakte former og entydig realisme.

Opdagelsesrejsende og hedeandrere smelter sammen. Til forvaltere, til mellemmand. Den grænseløse hede er scenen; stedet man ikke kan opholde sig. Transit-erfaringen er mellemmandens.

Som endnu ikke afgjorte enheder el. identiteter bevæger mellemmandene sig imellem eksakthed og ugenkendelighed, i en fortsat oscillation imellem virtuelle modsætninger, i et terræn hvor kategoriernes sammenfald er måden, hvorpå kategorierne stadig virker.

- 1 Niels Vinding Dorph, *De jydskes Zigøjnere og en rotvælsk Ordbog*, 1837, Den Gyldendalske Boghandlings forlag. s.2. Tilgængelig online og som pdf på Det kongelige biblioteks hjemmeside: www.rex.kb.dk.
- 2 Prævle: tale; kvant: smuk(t), dvs. "den smukt talendes sprog". - Nogle foreslår, at prævle er afledt af det hollandske prevelen: at mumle, hviske, tale hemmeligt. - Præveliquanterne kaldtes også rotvælskere: Rot: tigger; vælsk: fremmedsprog, latin – altså "fremmedtalende tiggere".
- 3 *De jydskes Zigeunere og en rotvælsk Ordbog* blev omdelt til samtlige jyske politibetjente og skulle bl.a. tjene myndighederne som forhørsredskab, så de kunne træffe foranstaltninger, der kunne "virke rensende og rettende paa [rotvælskernes] forvildede Natur".
- 4 Niels Kristian Folmer Dyrland, *Tatere og natmandsfolk i Danmark – betragtede med hensyn til samfundsforholdene i det hele*, 1872, Gyldendalske Boghandel. [Dyrland] s.218. Tilgængelig online og som pdf på Project Runeberg's hjemmeside: www.runeberg.org.
- 5 Taterne ankom dog til Europa langt tidligere end romaerne og ordet "sigøjnere": Taterne var vandrende folk, som blev tilskrevet oprindelse i Tatarien, et middelalderligt navn for området imellem Det Kaspiske Hav i vest og Stillehavet i øst.
- 6 Dyrland, s.220
- 7 Dyrland, s.202
- 8 Dyrland, s.294
- 9 Ludvig Mylius-Erichsen, *Den jydskes Hede før og nu: Studier og Skildringer*, 1903, Gyldendalske Boghandels Forlag. [Mylius-Erichsen] s.452
- 10 De rotvælske ord fra Mylius-Erichsens bog svarer omtrent til ord fra Dorphs ordbog, som til sammenligning indeholder godt 600 oversatte danske ord og et tilsvarende antal fra rotvælsk til dansk.
- 11 Mylius-Erichsen, s.455
- 12 Mylius-Erichsen, s.455
- 13 Mylius-Erichsen, s.455
- 14 Dyrland, s.333
- 15 Dyrland, s.316
- 16 Danmarks Miljøportal: www.miljoportal.dk
- 17 Naturstyrelsen: www.naturstyrelsen.dk

opslag fra *Den jydskes Hede før og nu: Studier og Skildringer* (1903)

af Ludvig Mylius-Erichsen

kunnet træffe Aftaler indbyrdes, som ikke blev forstaaet af de Uindviede. Thi Dorphs Ordbog, der i sin Tid var sendt til samtlige »de jydsk Justits- og Politi-Betjente«, da den kunde være dem »nyttig og tildeels nødvendig . . . med Hensyn til Forhører over disse Folk« (Taterne), har ikke i lang Tid været at se nogen Steder og er næppe mere kendt af ret mange Danske.

Else Marie vilde imidlertid ikke rykke ud med sin Viden, inden hun havde faaet Pengene i Hænde, men da jeg forestillede hende, hvor urimeligt det var at betale for en Vare, før man havde modtaget den, enedes vi om at vælge Teglværksarbejderen til Opmand. En kostelig Morskab var det at se denne anløbne Fyr staa med Tikronesedlen i Haanden, mens jeg udsurgte Else Marie, og senere, da »Forhøret« var endt, overleverede hende Sedlen. Man maa nu ikke tro, at Konen uden videre ramsede op, hvad hun vidste. Nej — jeg maatte værsgo' stadig spørge hende: Hvad hedder nu det og det! Saa fik jeg først den ønskede Besked. Paa denne Maade nedskrev jeg efterfølgende Gloser. Det første Ord, a qua lig Vand, satte mig unægtelig i Forbavselse. Hvor mærkeligt var det ikke her paa en vestjydsk Hedelod at høre en næsten 80-aarig Kone af bondejydsk Snit og med et mundret vestjydsk Bondemaal bruge et latinsk Ord, hvis Udtale (a'qua med haard, jydsk Stødtone paa det første a') ikke var mere fjernet fra korrekt Latin end jydsk Bondestudenters Udtale ofte er det.

I efterfølgende Fortegnelse anfører jeg i Parentes den Dorph'ske Stave-maade for samme Ord, for saa vidt dette findes i hans Leksikon og afviger fra den af mig noterede, der nøje følger Else Maries Udtale:

Vand = A'qua. (Hos Dorph: Agvai.)
 Barn = Grumsling.
 Bog = Binders. (Benfakker.)
 Bord = Tokker. (Toggert.)
 Bryllup = Kaloss.
 Brød = Hof.
 Bukser = Brakkerser. (Braggeser.)
 Dag = Deiers. (Deis.)
 Degn = Skraaler.
 Dreng = Knasper. (Knævels.)
 Dyne = Pallevin'. (Polleviim.)
 Dør = Dvalling.
 Faar = Bræggert. (Brægert.)
 Fedt = Smunker. (Smungert.)
 Fisk = Svimmak. (Svømmik.)
 Flæsk = Kræk'ers. (Kræges.)
 Fløde = Rimmiger. (Rimmeke.)
 Fodtøj, Støvler = Kalslinger.

Forklæde = Staaltvallen. (Forfæng.)
 Garn = Tverman. (Tverm.)
 Gryde = Grofling. (Grofning.)
 Gryn = Gro'ler. (Groller.)
 Haand = Grammak. (Grammik.)
 Halm = Roskels. (Ruskes.)
 Hat = Skapoen. (Overman.)
 Hest = Trappert.
 Hund = Høvel. (Høvl.)
 Hus = Domask. (Domes.)
 Høne = Gallien. (Galline.)
 Kaffe = Brunnak el. Brounak. (Brunak.)
 Kat = Mjavert.
 Kjole = Poj. (Rokkelpoi.)
 Uhr, Klokke = Tikkert. (Tiggert.)
 Kniv = Kuldles. (Kultes.)
 Ko = Kromak. (Krummik.)
 kommer = kemper. (kimter.)
 Kone = Maj'. (Maie.)
 Korn = Gaster. (Gastes.)
 Kro = Byskass.
 Kæp = Stunders. (Stunnes.)
 Lys = Longmand. (Lovmand.)
 Mad = But. (Butning.)
 Mand = Bings.
 Mel = Dust. (Dustes.)
 Mælk = Blæries. (Blæris.)
 Mund = Murren. (Murrin.)
 Ost = Tranmæn. (Tranman.)
 Penge = Køjter.
 Pige = Dill.
 Ler-Potte = Patejles. (Pateils.)
 Præst = Primer.
 Pølse = Trintels. (Trindels.)
 Rug = Gaster. (Rotso.)
 Ske = Butterstok el. Butstok. (Butstok.)
 skiden = beskunnere. (beskunneret.)
 Skjorte = Limster. (Limsk.)
 Træsko = Trevling. (Tritling.)
 Skørt = Limster. (Dill = Rokkelpoi el. Mai = Rokkelpoi.)
 Smør = Smishof. (Smis.)
 Sten = Kampers. (Kambes.)

Strømpe = Strajk. (Straig.)
 sulten = butlak.
 Suppe = Spannerser. (Spannes.)
 Svin = Porges. (Purges.)
 syg = lak.
 Særk = Limask. (Limsk.)
 Tobak = Pankers. (Panges.)
 Tørklæde = Klinders. (Klindes.)
 tørstig = byslak.
 Uld = Krøll. (Krølles.)
 Vejr = Vidrin. (Virum.)
 Vindu = Glenster. (Glimster.)
 Æg = Primskonnere el. Primster. (Primskunner.)
 Øje = Tyrik.

— — Flere Ord var det mig ikke muligt at faa Else Marie til at nævne. Jeg prøvede alfabetisk med en Mængde danske Ord, hvortil hun ikke kendte tilsvarende i Tatersproget. Men allerede Brugen af ovennævnte ca. 80 Ord, indblandet i det jyske Bondesprog, vil jo kunne gøre en Samtale mellem Rakker-Ætlinge delvis uforstaaelig for Uindviiede.

En Prøve paa Sproget i Replikform, taget fra Dorphs Leksikon, vil vise, hvor mærkeligt det kan lyde:

»Tvis Skoierer præveler tesades (To Skojere taler sammen):

Anders.

God Mormor, Knasper. (God Morgen, Dreng.)

Peiter.

God Mormor, Sibeknasper. (God Morgen, Kammerat.)

Anders.

Hvor kimter dinnosens frataris? (Hvor kommer du fra?)

Peiter.

Fra Bøffelsmatini. (Fra Meklenborg.)

Anders.

Har dinnosens fakket Funkes paa æ Rullerbings sin Kass isvas? (Har du stukket Ild paa Møllerens Gaard i Aftes?)

Peiter.

Nobes; æ Bings har fakket det sjølist. Vornoses maa jo rot fakke Funkes; det fakker Tuller sjølist. (Nej, Manden har selv tændt an. Vi andre maa jo ikke stikke Ild; det gør Bonden selv.)«

Præveliqvantsproget (af præveler ∴: taler, og quant ∴: smukt) ∴: de skønt talendes Sprog kalder, ifølge Dorph, Natmandsfolket eller Taterne deres Sprog; sig selv kalder de »de Rejsende« — en Betegnelse, som jeg endnu i Efteraaret 1901 har hørt Sigøjnerfamilien Hertzberg, som jeg traf paa Skagen, bruge om deres Slægt og sig selv.

Disse saakaldte »Rejsende« udgjorde, da Dorph skrev sit Leksikon, over en Tredjedel af Fangeantallet i Viborg Tugthus. Den Tater, der havde røbet Dorph Slægtens Sprog, blev, kort efter sin Løsladelse, funden dræbt paa Heden — en Hævn fra Stammefællerne for hans Aabenmundethed!

Maatte Else Marie lykkeligt undgaa en lignende Skæbne! . . . Naa, i vore Dage har det vist ingen Fare. Tateren er — jeg fristes til at sige: desværre! — bleven forsvarlig tæmmet! Og dog — der luede i Else Maries Datters mørke Øjne en Vildskab, hvis Afstamning var tydelig, og som ikke med sin egen gode Vilje lod sig knægte. Da Moderen havde udtømt sin Viden, og Maleren og jeg paa en flygtig Visit i Sovekammeret for at sige Farvel til gamle Johannes, der nu sad med Toplue paa og puslede med et af Datterbørnene, aabnede Køkkendøren paa Klem for at tage Afsked ogsaa med Datteren, mødtes vi af saa bistre Miner, at vi hurtigt trak os tilbage. Den unge Kvinde

Gamle Johannes Mus.

troede vel, at vi vilde udlevere hende og hendes Familie til endnu mere af den Bespottelse og Lidelse, de tidligere havde følt til Overmaal; hun kunde jo ikke vide, at det netop var et Forsvar for hendes Slægt, jeg vilde føre nu som i et tidligere Arbejde (mit Skuespil »Tatere«), men saadan noget kunde det næppe heller nytte at forklare hende. Hendes Forbitrelse mod »Samfundet« bundede dybt og havde vist Aarsager nok.

Da vi fra Musehuset gik gennem Heden til Skjern, ledsagede Teglværksarbejderen os i det ikke urimelige Haab, at ogsaa han ved at fortælle om Egnens Familjer af gammel Rakkerslægt kunde tjene sig en Skilling. Han meddelte blandt andet, at Johannes Mus'es Far, Peter Mus, nok var kommen til Dejbjerg som ung Blikkenslager og stammede fra én, der hed Abraham (Carit Etlars »Abraham Musen«?), at en Broder til Johannes havde siddet i Tugthuset, at Johannes ogsaa var straffet, at Else Marie var Moder til Niels Kvembjergs Kone og Næstsøskendebarn til den stærke Søren Jensen, og ogsaa i